

УДК 930.25:82-6

К. І. КЛИМОВА*

“Я ЧАСТО ДУМАЮ О ВАШИХ ПИСЬМАХ...”
(до історії епістолярної спадщини
Володимира Миколайовича Автократова)

Вперше публікуються приватні листи видатного архівіста-теоретика Володимира Миколайовича Автократова, написані незадовго до його смерті (вересень 1991 р. – жовтень 1992 р.).

Ключові слова: В. М. Автократов; епістолярна спадщина; архівні фонди; наукові проекти; персоналії.

“Буду рад піддержувати с Вами переписку...” В епоху інформаційних технологій, коли епістолярний жанр відходить у небуття, усвідомлюється важливість традиційного приватного листування як способу спілкування між людьми та важливого історичного джерела. Побутування, збереження та зосередження листів в архівах, музеях, бібліотеках, приватних колекціях, а відтак становлення і розвиток епістолярної археографії, епістолярного джерелознавства та епістолології завдячують відсутності комп’ютерів, смартфонів, мережі Internet.

Епістолярне спілкування в науковому середовищі – явище традиційне і поширене. Листи, як і щоденникові записки, мемуари, наукові твори вчених є невичерпним джерелом для дослідження їхнього життя, творчості, оцінки наукового доробку. Саме тому в едиційній практиці археографів спостерігаємо сталий інтерес до видання такого виду “індивідуальних текстів” як листи. Історичні та літературні журнали публікують листування вчених, видаються збірки листів, серії епістолярних джерел. Більшість листів, що вводяться до наукового обігу, зберігаються в державних сховищах (архівах, музеях, бібліотеках). Значна частина приватного листування вчених потрапила до *приватних колекцій* і зберігається у адресатів або їх нащадків. Це *найбільш вразливий сегмент епістолярних пам’яток*. Якщо з часом вони не надходять до

* *Климова Катерина Іванівна* – кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління КНУКіМ.

державних сховищ або не будуть введені до наукового обігу, виникає загроза втрати важливого інформаційного пласта.

В особовому архівному фонді видатного історика, теоретика-архівіста доктора історичних наук, професора Володимира Миколайовича Автократова (1922–1992) (ф. 10018 у Державному архіві Російської Федерації) серед рукописів наукових праць, біографічних документів, фотографій, зібраних архівних матеріалів відклалися листи видатних вчених історичної науки та маловідомих широкому загалу дослідників – краєзнавців, музейних працівників, архівістів¹. Факт листування В. Автократова з науковцями-початківцями свідчить про те, що Володимир Миколайович “всегда стремился поддержать любое талантливое начинание”². Об’єднувала Вченого та його кореспондентів, за влучною оцінкою відомого українського історика, професора Миколи Павловича Ковальського, близькість “по духу, интеллекту и какой-то исключительной симпатичности, обаянию”³.

“Самая большая радость для меня – ваши письма...” Особливу цінність в епістолярній спадщині В. Автократова мають його листи (близько 250) до батьків за 1942–1945 рр. Усвідомлюючи важливість актуалізації приватних листів Володимира Миколайовича, що дає можливість розширити наше уявлення про його особистість, формування та розвиток світогляду, манеру мислення та оцінки подій, московські архівісти Юрій Борисович Живцов та Микола Степанович Зелов здійснили першу публікацію вісімнадцяти листів Володимира Миколайовича воєнного періоду⁴.

Більшість листів Вченого залишилася, і це цілком природньо, за межами його особового архівного фонду. Широка географія кореспондентів (Дніпропетровськ, Кіровоград, Київ, Ленінград, Москва, Омськ, Свердловськ, Твер) та невідома доля більшості листів ускладнюють чи навіть унеможливають публікацію *всієї епістолярної спадщини Володимира Миколайовича Автократова*.

Листи зрілого Вченого, безперечно, мають винятковий інтерес. Крім наукової проблематики (історичне джерелознавство, архівна термінологія, рецензування праць, обговорення дисертаційних досліджень, перспективи розроблення наукових тем, наукові методи дослідження та ін.), листування містить важливу інформацію про власні уподобання Вченого, сферу його зацікавлень поза професійною діяльністю, оцінку подій, характеристику персоналій.

“Рассказывайте мне о себе, о науке, об исторических источниках...” У листах, що презентує ця публікація, Автор виступає не лише як вчений-теоретик з оригінальним мисленням, а й як звичайна людина з усіма її проблемами, власними оцінками навколишнього світу. Як свідчать епістолярні джерела, особливо загострене сприйняття подій, вчинків людей відзначено в переломні періоди історії країни або пере-

ломні моменти життя самої людини. Саме ці дві складові притаманні зазначеному періоду епістолярного спілкування (осінь 1991 р. – осінь 1992 р.): розпад СРСР, економічна криза, з одного боку, з іншого, – швидкоплинна невиліковна хвороба Вченого, крах грандіозних планів і наукових перспектив.

Сім листів В. М. Автократова дають можливість зазирнути в утаємничений світ Автора, зрозуміти внутрішні мотивації його творчості (“*пришлось (по велению сердца) заняться работой*” (№ 3)*), наукових інтересів, розкрити риси його характеру (природжений інтелігент, тонкий психолог, відповідальний, мудрий, тактовний, делікатний, щирий, уважний – список позитивних рис Володимира Миколайовича можна довго продовжувати). Таким він постає в моїй уяві, завдячуючи лише епістолярному спілкуванню.

“Виноват в своем промедлении ответа...” Володимир Миколайович добре засвоїв “старую честную привычку отвечать на письма немедленно”⁵, про що свідчить періодичність перших п’яти листів. Прогресуюча хвороба, а відтак фізичний і моральний стан, не давали йому можливості вчасно відповідати на листи, що викликало у нього переживання: “*несколько недель просыпаюсь с мыслью, что сегодня надо написать Вам письмо. Но состояние слабости, размытости мешало этому* (№ 7).

“Меня мучает незнание...” “Спрага” до знань – характерна риса справжнього Науковця, до категорії яких належав В. Автократов. Сократівське “Я знаю, що нічого не знаю” співзвучне з Автократовськими: “*мучает незнание как возникли Евангелия, незнание их первоистории*” (№ 6), “*Рад фалеристике (здесь у меня пробелы большие)*” (№ 6). А чого вартє зізнання, що під впливом докорів однієї дами (“*чьим мнением я дорожил*”) стосовно недостатніх знань в галузі живопису “я отложил начатую докторскую диссертацию [тут і далі підкреслення наші – К. К.], прочитал несколько популярных книжек об импрессионистах, дошел до постимпрессионистов. Стал читать более серьезные работы” (№ 5). Опрацювавши майже всі томи академічної праці “Всеобщая история искусств”, Володимир Миколайович міг аналізувати творчість великих італійських, іспанських, фламандських, французьких художників і навіть виявляти анахронізми у зіставленні полотен і подій у фільмі Luciano Salce про відомого іспанського художника Ель-Греко (фільм “El Greco” знятий 1966 р. і продубльований на кіностудії “Мосфильм”, 1971 р.).

“Насколько репрезентативна источниковая база...” Як високопрофесійний історик, Володимир Миколайович піклувався про джерельну базу історичних досліджень. Саме тому, захопившись пошука-

* Тут і далі посилання на номери листів, тексти яких публікуються.

ми та аналізом архівних джерел, він *“задержал защиту кандидатской диссертации на несколько лет. Можно было защищать, базируясь на меньшем объеме документов”* (№ 4). Плідна евристична практика Вченого продукувала теоретичні рефлексії. Формувалася оригінальна система поглядів В. М. Автократова, належним чином оцінена архівістами⁶.

“Чувствуется рука зрелого исследователя...” Бажання підтримувати дослідника-початківця, почуття такту до останнього – риса зрілого Науковця, який сам торував нелегкий шлях у науці. Ось така підтримка знаних метрів стимулює до активних пошуків та аналізу джерельної бази дослідження. Безперечно, підготовка та публікація у 1995 р. довідкового видання про колекцію П. П. Потоцького* здійснена, у тому числі, під впливом схвальних оцінок Володимира Миколайовича. Вражає маленька деталь: повідомляючи про існування відомих йому архівних документів, дотичних до теми моїх досліджень, або висловлюючи зауваження до наукової роботи, В. Автократов тактовно запитував чи радив: *“Вы уже знаете об этом?”* (№ 1), *“Вы, наверное, знаете уже про этот фонд”* (№ 6), *“Или я ошибаюсь?”* (№ 7), *“...почему Вы “внезапно оставили тему Потоцкого (не диссертательна?)”* (№ 6), *“Было бы неправильно оставить это “при себе” [напрацювання про долю колекції П. Потоцького]”* (№ 3).

“Ответственность руководителя большая...” У процесі роботи над дисертаційним дослідженням з історії Київського відділу імператорського Російського воєнно-історичного товариства, не маючи за плечима школи справжніх наукових керівників (яким, наприклад, для Автократова в МДІАІ був доктор історичних наук, професор, Олександр Гнатович Андрєєв), я зверталася до Володимира Миколайовича з проханням стати моїм науковим керівником. Усвідомлюючи свій фізичний стан (*“Силы убывают”*, *“Работоспособность низкая”*, № 7), *“великодушно”* просив вибачення, нагадуючи про відповідальність керівника.

“Содержание переживаемых ощущений – болезненное состояние и печаль...” Як мудра людина і справжній патріот, Володимир Миколайович болісно переживав події на зламі епох: розпад СРСР (*“современная смута”*, № 5), міжетнічні конфлікти на Балканах, початок Боснійської війни (*“На душе тоска. Что происходит... в православных землях Югославии... Радио выключаю, телевизор почти не смотрю”*, № 6). У листах йдеться й про економічну кризу початку 1990-х. Молодому поколінню, народженому саме у ті кризові роки, важко буде збагнути, як відомий у світі вчений отримував *“табачные талоны”* або вимінював останні за брусок мила (№ 3) та як у поважному шпиталі МВС *“вечерами кипятили чай в палате (в стеклянных банках)”* (№ 5).

* Інформація про персоналії подається у коментарях до листів В. М. Автократова.

“*Не удалось написать задуманного...*” Перспективні плани наукових досліджень, про які йшлося у першому листі (у новому жанрі документальної розповіді написати працю про життя та діяльність воєнного історика й архівіста Георгія Соломоновича Габаєва), втілити не вдалося. Незавершеним залишилося й дослідження, в якому В. Автократов намагався переосмислити розвиток архівної справи в Росії після 1918 р.

Прочитання текстів листів В. М. Автократова переконає читача у багатогранності таланту Вченого та неординарній постаті цієї Людини.

* * *

Крім листів В. М. Автократова, у публікацію включено лист Марії Ігорівни з повідомленням про останні дні життя Володимира Миколайовича і його смерть.

Листи №№1–3, 5 написані на аркушах формату А4; листи №№ 6–7 – на нестандартних аркушах паперу в клітинку. Лист №4 – на поштовій листівці, надрукованій 1988 р. до 250-річчя російського архітектора В. І. Баженова. В. М. Автократов звертав увагу на зображення (П. І. Багратіона, М. С. Грушевського) на поштових конвертах листів, надісланих мною і давав коментарі: “*К сожалению, “адекватного” конверта у меня нет*” (№ 1).

Почерк листів розбірливий (свідчить про повагу до адресата). В. М. Автократов згадував в одному із листів про жакливій почерк Г. Габаєва, з анкетною якою довелося працювати, і підкреслював, що “*в такие почерка нужно “вдумываться”*” (№ 5). Розшифровувати слова і фрази, як це робили при публікації листів В. Автократова до батьків, не довелося.

Тексти листів публікуються за автографами у хронологічному порядку їх написання. Збережено правопис оригіналу. Двокрапки у листах – авторські. Скорочення у текстах розкриваємо у квадратних дужках []. Дати листів подаємо в авторському написанні. Редакторська вказівка на дату, при відсутності авторської, подається у квадратних дужках. Фрази, винесені за поля, слова, написані над або під рядком, вносимо до тексту без застережень.

У прикінцевих коментарях подаємо інформацію про персоналії, події, що згадуються у листах, бібліографічні відомості про наукові праці, публікації.

Вступна стаття, підготовка тексту до публікації, коментарі
Катерини Климової

¹ Зелов Н. С., Хорхордина Т. И. Классик отечественного архивоведения (обзор личного фонда В. Н. Автократова) // Отечественные архивы. – 1995. – № 6. – С. 10–19.

² В. Н. Автократов: письма военных лет (К 75-летию ученого). Вступительная статья и подготовка текста к публикации Ю. Б. Живцова и Н. С. Зелова // Отечественные архивы. – 1997. – № 4. – С. 49.

³ Зелов Н. С., Хорхордина Т. И. Вказана праця. – С. 18.

⁴ В. Н. Автократов: письма военных лет (К 75-летию ученого) // Отечественные архивы. – 1997. – № 4. – С. 49–61.

⁵ РНБ. ВР, ф. 1001, од. зб. 473, арк. 1.

⁶ Банасюкевич В. Д., Козлов О. Ф., Янковая В. Ф. Владимир Николаевич Автократов (1922–1992) // Археографический ежегодник за 1992 год. – М., 1994. – С. 357–358; Хорхордина Т. И. Открытие В. Н. Автократова // Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С. 5–22; Зелов Н. С. Автократов Владимир Николаевич // Историки России XX века: Библиографический словарь. – Т. 1 (А–Л). – Саратов, 2005. – С. 17.

№ 1

Уважаемая Екатерина Ивановна! Ваше письмо от 16 июля мне переслали из редакции только 6 сентября. Почти все лето я провел в подмосковной деревне; в редакции не бывал.

Прочитав это письмо, я испытал очень приятное чувство. Ощущение радости вызвали уже первые скорописные строки. Когда-то и я владел искусством воспроизводить древний почерк. Однажды для юбилея покойного Виктора Ивановича Шункова¹ (главного редактора “Исторического архива” – журнал, где я тогда работал²) мной было написано скорописью обращение к нему с попытками воспроизвести слог и лексику приказного канцеляриста допетровской эпохи.

Я всегда понимал, что о Габаеве³ мне известно далеко не всё. Спасибо за сведения об А. А. Петровском⁴ и за строки “Тень Висковатова”⁵...

Всего несколько месяцев прошло, как один из сотрудников ВНИИДАД, часто помогающий мне, нашел интересное письмо Габаева (1944 года) писателю генералу А. А. Игнатьеву⁶ (“50 лет в строю”), где отвергается легенда, будто дядя Габаева адмирал Е. И. Алексеев⁷ был незаконнорожденным сыном Александра II. Я прочел это в записках Соколовского⁸ и поверил ему. Обидно. Возникло желание исправить ошибку, вкравшуюся в мою статью, напечатать сообщение об этом и вообще о попытках Габаева и его друга В. А. Афанасьева⁹ получить поддержку Игнатьева. Габаев и Игнатьев учились в Киевском кадетском корпусе¹⁰, знали друг друга. Габаев окончил корпус в 1895 г., а Игнатьев – на год раньше. Постараюсь это сделать, как только позволит время.

Хочется мне сделать нечто большее. Написать новую работу о Габаеве, но в другом жанре: что-то вроде документального повествования. Хотя я никогда так не писал. Не уверен, что получится; поэтому особенно на эту тему не распространяюсь.

Спасибо за мастерскую датировку фотографии¹¹.

Просматривая сегодня свои выписки из архивных материалов, нашел нечто созвучное Вашим интересам.

В ноябре 1918 г. С. Ф. Платонов¹² (возглавлявший тогда Петроградское отделение Главного управления архивным делом – ГУАД) писал управля-

ющому 1-м отделением III секции ЕГАФ¹³ (т. е. Габаеву): в сентябре 1918 г. “на учет, под охрану и попечение Главного управления архивным делом приняты собрания книг, рукописей и коллекция разного рода предметов старины П. П. Потоцкого”¹⁴. Далее сказано, что отношением от 14 ноября Комиссариат по военным делам просил ГУАД дать заключение “насколько находящееся в означенной коллекции старинное оружие как имеющее историко-техническое значение подлежит изъятию из-под действия приказа по ПВО [Петроградского военного округа] № 48 и обязательного постановления Союза коммун Северной области¹⁵ от 12 ноября 1918 г., опубликованных в газ[ете] “Северная коммуна” 13 ноября № 152”. 1-му отделению III секции поручалось обследовать оружие коллекции и дать заключение. Осмотр “историко-техно-этнографического собрания” провел Д. Д. Зувев¹⁶. Его заключение (29.11.18): “боевое значение оружие это имеет самое ничтожное”; собрание Потоцкого не подлежит дроблению (ЦГВИА СССР, ф. 796 (Архив Филиала ЦГВИА в Ленинграде), оп. 1, д. 10, л. 2–4 об.).

Полезна ли Вам эта информация? Надеюсь да. Или Вы уже знаете об этом? Упрекаю себя, что не сделал более обширных выписок.

Спасибо за письмо. Тронут формой обращения¹⁷.

На конверт с портретом Багратиона я, конечно, обратил внимание. К сожалению, “адекватного” конверта у меня нет.

Мне уже много лет. После окончания войны я поступил в Историко-архивный институт. Окончил его в 1951 г. С 1966 г. работаю в ВНИИ документоведения и архивного дела (с момента его создания). Сначала был ученым секретарем, а с 1968 г. – заместителем директора. Минувшим летом перевелся на научную должность. С мая до 21 августа жил почти безвылазно в деревне (уже писал об этом).

Буду рад поддерживать с Вами переписку. Рассказывайте мне о себе, о науке, об исторических источниках...

С добрым пожеланием [*Подпись*]. 11.09.91

Автократов Владимир Николаевич.117465. Москва. Ул. Теплый Стан. Д. 5. Корп. 2. Кв. 122.

В случае надобности позвоните мне. По большей части я теперь работаю дома. Дом[ашний] тел[ефон] 3378873.

Р. S. Напишите мне что-нибудь о Петровском. Я о нем ничего не знаю. [*Подпись*].

¹ Шунков Віктор Іванович (1900–1967) – радянський історик, член-кореспондент АН СРСР (1962 р.). У 1955–1960 рр. головний редактор журналу “Історический архив”.

² У 1957–1961 рр. Володимир Миколайович працював відповідальним секретарем журналу “Історический архив”.

³ Габаєв Георгій Соломонович (1877–1956) – воєнний історик (воєнна історія та історіографія, генеалогія військових частин, уніформологія, вексиллологія, історія декабристів), музеєзнавець (засновник музею при лейб-гвардії Саперному батальйоні), архівіст (ініціатор виявлення та збереження архівів військових частин; ввів до наукового обігу фундаментальне поняття архівістики “фондообразователь”).

⁴ Петровський Олександр Олександрович (1901–1984) – київський краєзнавець, воєнний історик, музеєзнавець, колекціонер; підтримував тісні зв'язки з видатними

воєнними істориками Павлом Потоцьким та Георгієм Габаєвим (науковий інтерес має листування Петровського та Габаєва з питань родоводу військових частин, традицій російської армії, уніформології). Серед документів особового архіву О. Петровського зберігається автопортрет Г. С. Габаєва з дарчим написом, датованим 24 листопада 1928 р.: “Дорогому молодому другу Александру Александровичу Петровскому в знак сердечного расположения и глубокой признательности и искренним пожеланием успеха в его научной работе на родной ниве военной истории”. *Див.*: Клімова К. І. Нові матеріали до вивчення воєнної історії Росії XVIII – початку XX ст. з архіву київського воєнного історика О. О. Петровського // Деякі основні напрями вдосконалення діяльності музеїв на сучасному етапі. Тематичний збірник наукових праць. – К., 1990. – С. 54–62.

⁵ Вісковатов Олександр Васильович (1804–1858) – генерал-майор, російський воєнний історик, упорядник багатотомного видання “Историческое описание одежды и вооружения российских войск” (СПб., 1841–1862. Тт. 1–30). Його праці “Хроника российской армии” (СПб., 1834–1842. Кн. 1–20), “Хроника российской императорской армии” (СПб., 1852. Ч. 1–7), статті в журналах “Северная пчела”, “Сын Отечества” базувалися на великій кількості архівних документів. Два рідкісні гравіровані портрети О. В. Вісковатова зберігаються в Національному музеї історії України: Грл. 1080 (за малюнком Кліндера, 1846 р.), Грл. 1329 (гравюра Клюквіна, 1846).

⁶ Граф Ігнат'єв Олексій Олексійович (1877–1954) – російський і радянський військовий діяч, дипломат, письменник-мемуарист, автор спогадів “Пятьдесят лет в строю”; син київського, подільського і волинського генерал-губернатора (1889–1897) генерал-лейтенанта графа Олексія Павловича Ігнат'єва. У 14 років витримав іспит у 5-й клас Володимирського Київського кадетського корпусу, який закінчив 1894 р.

⁷ Алексеев Євген Іванович (1843–1917) – російський військовий та державний діяч, генерал-ад'ютант, адмірал, намісник на Далекому Сході. В особовому архівному фонді Г. Габаєва (ВР РНБ, ф. 1001) зберігаються фотографії Є. І. Алексеева.

⁸ Соколовський Михайло Костянтинович (1867–1941) – історик (брав участь у виданні “Столетие Военного министерства. 1802–1902”, писав праці з полкової генеалогії, видавав полкові історії та пам'ятки), бібліограф, письменник (друкував воєнні оповідання для підлітків), колекціонер (документи колекції, починаючи з 1690 р., разом із документами особового походження зберігаються в особовому архівному фонді М. К. Соколовського та його дружини Т. О. Соколовської в Російському державному архіві літератури і мистецтва – РГАЛИ, ф. 442, 391 од. зб.); член імператорського Російського воєнно-історичного товариства (секретар “разряда полковых и корабельных историй”, очолюваного П. П. Потоцьким); член “Общества ревнителей истории” (очолював комісію Петроградської старовини). Друкувався під псевдонімами: *М. С., С-ский М.* (*Див.*: Масанов І. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей. В 4 т. – М., 1960. – Т. 4. – С. 446), “полковой историк” (Русский инвалид. – 1914. – № 34, 9 февраля. – С. 6).

⁹ Афанасьев Володимир Олександрович (1873–1953) – професор, воєнний історик, музеїст; член імператорського Російського воєнно-історичного товариства, “Кружка ревнителей памяти Отечественной войны 1812 г.”; викладач історії воєнного мистецтва у вищих військових навчальних закладах, працював в Інституті історії АН СРСР, Музеї Червоної Армії і Флоту, Державному історичному музеї. Разом з Г. С. Габаєвим працював над темами про становлення регулярного війська в Росії, про бойові нагороди російської армії, про історичну достовірність роману Л. М. Толстого “Война и мир” з аналізом неточностей стосовно військового побуту епохи (неопубліковані спільні праці зберігаються у Відділі рукописів Російської публічної бібліотеки у фонді Г. С. Габаєва – ф. 1001, №№ 92, 181, 256–274).

¹⁰ Київський кадетський корпус – військовий навчальний заклад Російської імперії, відкритий 1852 р.; з присвоєнням корпусу імені великого князя Володимира Олександровича (сина майбутнього імператора Олександра II та онука імператора Миколи I) став називатися Володимирським Київським кадетським корпусом; проіснував до 1919 р. Випускниками корпусу були відомі військові діячі Ігнат'єв О. О., Духонін М. М., Каменев С. С., Петров В. М., Кублицький П. С., філософ Бердяєв М. О., історіограф, академік Іконников В. С., художник Дубовський М. Н.

¹¹ Йдеться про датування фото Георгія Габаєва, опублікованого В. М. Автократовим у статті “Жизнь и деятельность военного историка и архивиста Г. С. Габаева (1877–1956)” (журнал “Советские архивы”, 1990, № 1, с. 63; фото датовано так: “1915 ?”). Насправді, фотопортрет можна точно датувати. На ньому зображений Г. Габаєв у формі штабс-капітана (у цьому чині він був до грудня 1915 р.; саме тоді у віці 38 років Г. Габаєв отримав чин полковника) та з орденом Св. Володимира 4-го ступеня з мечами і бантом (нагороду отримав у березні 1915 р.). Отже, хронологічні межі фото – березень–грудень 1915 р. Атрибуція фотопортрета здійснена за архівними документами: РНБ, Відділ рукописів, ф. 1001, од. зб. 10 (“Фотобиография Габаева. Мундирные достижения Г. С. Габаева. Сводка об оружии, мундире, означении чинов и званий, о знаках отличия и памятных. 1888–1918” – автограф з графічними формулярами).

¹² Платонов Сергій Федорович (1860–1933) – історик, професор, академік Російської Академії наук та АН СРСР. З 1918 р. очолював Петроградське відділення Головного управління архівною справою та Археографічну комісію. У 1925–1929 рр. перебував на посадах директорів Пушкінського Дому та Бібліотеки АН СРСР. 1930 р. арештований, помер у засланні в м. Самарі. Див.: Шмидт С. О. Сергей Федорович Платонов и “Дело Платонова” // Советская историография. XX век. – М., 1996. – С. 215–239.

¹³ 1-е відділення III секції Єдиного державного архівного фонду. III секція ЄДАФ формувалася у складі двох військових архівів (1-е петроградське і 1-е московське відділення) та військово-морського архіву – 2-е петроградське відділення. Див.: Автократов В. Н. Жизнь и деятельность военного историка и архивиста Г. С. Габаева (1877–1856) // Советские архивы. – 1990. – № 1. – С. 75 (прим. 53).

¹⁴ Колекція П. П. Потоцького – одна з найбагатших приватних колекцій; формувалася наприкінці XIX – початку XX ст. відомим колекціонером, російським генералом українського походження Павлом Платоновичем Потоцьким; включала унікальну бібліотеку (17 тис. томів), гравюри (близько 15 тис.), малюнки, картини (близько 300), географічні карти (близько 5 тис.), зброю (близько 40 унікальних зразків), старовинні художні меблі (близько 100 одиниць), фарфор, фаянс, срібні та золоті вироби з дорогоцінним камінням (вагою до 20 пудів – столове і чайне срібло, золоті кишенькові годинники, 90 срібних тарілок з гербами, рідкісні кубки, кружки, чарки, ковші, у тому числі нагородні та ін.), документи з воєнної історії, історії України, фамільний архів українських лівобережних дворян Потоцьких. Див.: Білокін Сергій. Музей України. Збірка П. Потоцького. Дослідження, матеріали. – К., 2006. – 474 с.; Климова Катерина. Музей Украины (Собрание П. П. Потоцкого). Часть первая. Указатель архивных материалов и библиографии. – К., 1995. – С. 20–21.

¹⁵ “Союз коммун Северной области” – обласне об’єднання Рад північних і північно-західних губерній РСФРР, що виникло після переїзду центральних, партійних і радянських органів із Петрограда до Москви; проіснувало з травня 1918 р. до лютого 1919 р.

¹⁶ Зуєв Дмитро Дмитрович (1890–1931) – син генерала від інфантерії Дмитра Петровича Зуєва, випускник Пажеського корпусу; завідував музеєм та архівом лейб-

гвардії Преображенського полку, в якому служив, виявляв архівні документи про участь полку в кампанії 1812 р., збирав документи до історії Першої світової війни; з літа 1918 – завідувач відділу, а через півроку – помічник завідувача 1-го відділення III секції Головархіву. У 1920-і рр. під приводом збирання архівів Туркестанського військового округу кілька років працював у Ташкенті. 1930 р. заарештований і в червні 1931 р. розстріляний. *Див.: Зуев Д. Д.* Основатель славного рода // Псков. – 2004. – № 20. – С. 131–139.

¹⁷ “Господин Автократов!” – такою була форма звернення у моєму першому листі, бо за відсутності потужної інформаційно-пошукової системи у 1991 р. мені не вдалося у Центральній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського АН УРСР (нині – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського) віднайти інформацію про ім’я та ім’я-по батькові Автократова.

№ 2

Здравствуйте, уважаемая Екатерина Ивановна! Прошу прощения за задержку ответа на письмо от 18 вересня. Причина: недомогания. Несколько раз болел.

Благодарю за письмо (очень интересное) и статью о П. П. Потоцком¹, написанную прекрасно. Статья открыла мне очень много. Сначала я прочитал ее без словаря. Основное понял. Но, когда взял в руки словарь (я его получил лет 20 назад из “Научовой думки” – прислали в ответ на почтительную просьбу, в виде исключения; в московских магазинах купить было невозможно), мне захотелось сделать письменный перевод. Оказалось, что это непросто. Потратил (не без удовольствия) день. Удивительное ощущение языковой (корневой) близости и различий, подчас неожиданных. Правда, осталось несколько не до конца понятых деталей. Например, три слова в кавычках “багато осіб мріяли”. Что значит “осіб”? В словаре подходящего слова не нашел.

Вы очень хорошо рассказали мне о А. А. Петровском. Его имя я впервые встретил в описи ф. 1001²; сделал себе отметку, что есть его переписка с Габаевым. Но времени у меня было в обрез. Посмотреть письма не смог. Ничего о Петровском не знал. Теперь знаю: у Габаева был ученик (это признак зрелого ученого), который поддерживал “бодрость духа и интерес к работе в старом инвалиде военно-исторической команды”³.

В сентябре моя знакомая, которая и раньше помогала мне просмотром материалов и архивными выписками, ездила в Петербург в командировку, заглянула в эту переписку. Сделала выписки и цитаты из д. 426 (Габаев – Петровскому) и д. 460 (Петровский – Габаеву). Знакомы ли Вам эти документы? Если Вам нужно, я с удовольствием перепишу и пришлю Вам текст, о котором идет речь.

Очень ценными являются Ваши сведения о документах Габаева в Артиллерийском музее⁴ – в ф[онде] Потоцкого⁵ и ф[онде] Военной секции ЛОГ⁶. Надо ехать в Петербург, но боюсь, не позволит здоровье.

Благодарю за обещанную поддержку; если сможете прислать что-то из киевских документов о Габаеве, буду рад.

Из другой области. Меня интересует музейная логика (теория?) формирования и систематизации вещественно-письменных коллекций. Как поступают в музеях: создают ли отдельные или объединенные описи на вещественные памятники и на документы одного такого собрания?

Хочу рассказать, как пытался очень давно научиться читать по-украински. Подумал, что лучше всего начать нужно с детективной литературы. Купил на Арбате Сименона в украинском переводе. (Другой литературы этого жанра не было). Словарем еще не располагал; постоянно звонил по телефону знакомым. Был такой момент. Герой какого-то романа оказался рядом с чем-то, что не позволяло ему пройти туда, куда было нужно. Короткое непонятное слово. Стал почему-то повторять его про себя. Вспомнил русское “замуровать”. Значит, “мур” – стена.

Но вот объяснения, почему украинское “речей” (из Вашей статьи) – это “вещей”, не могу для себя найти.

В первом своем письме Вы писали, что намереваетесь реконструировать собрание документов Потоцкого. Как же произошло его дробление? Кому это было нужно? Почему не соблюдался принцип недробимости фонда? Меня это интересует с “психологической”, если так можно сказать, точки зрения: каковы были побудительные мотивы?

Фонд 1-го петроградского отделения III секции ЕГАФ находится в ЦГВИА, но он входит в состав ф. 796, называющегося “Архив Филиала ЦГВИА СССР в Ленинграде”. Этим названием охвачено делопроизводство не только Филиала, но и его предшественников.

Всего доброго. Пишите. Виноват в своем промедлении ответа. Простите. Я часто думаю о Ваших письмах. Как возник и сформировался Ваш интерес к военно-исторической тематике?

Ваш [Подпись] 08.11.91

¹ Климova К. I. Музей України (Збірка П. Потоцького) // Андріївський узвіз. – 1991. – № 3 (черв.). – С. 15.

² ф. 1001 – особовий архівний фонд Г. С. Габаєва у Відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (з 1992 р. – Російська національна бібліотека, Санкт-Петербург).

³ Цитата із автографа Г. С. Габаєва на фото, подарованому О. О. Петровському (оригінал зберігається в архіві онука О. Петровського Сергія Євгеновича Максимова): “Сохраните на память этот снимок “обломков полковой историографии и войскового родословия”, посылаемый с искренним и сердечным желанием, чтобы Вам довелось сделать исторические работы, которые нас обоих глубоко интересуют и увлекают, но которые мне по возрасту и состоянию здоровья уже не придется закончить. Пусть эта карточка Вам также напомнит, что Вы очень, очень много доброго сделали, поддерживая бодрость духа и интерес к работе в старом инвалиде военно-исторической команды, часто терявшего бодрость и энергию под давлением жизненных испытаний и своего состояния сивки кот[орого] укатали крутые горки. Всего Вам лучшего. Ваш Г. Габаев. 22/II 1930”.

⁴ Музей Артилерії, Інженерних військ і Військ Зв'язку (ВІМАІВіВЗ) має унікальний воєнно-історичний архів.

⁵ Ф. 41 р (особовий фонд Потоцького П. П., що налічує 18 од. зб. загальним обсягом 1319 аркушів) в архіві ВІМАІВіВЗ (надійшов до музейного архіву 21 січня 1953 р. з історичного відділу Артилерійського історичного музею – Архів ВІМАІВіВЗ, справа фонду 41 р). Така назва фонду в обліковій документації музейного архіву. Насправді фонд зосереджує документи про діяльність П. Потоцького на посаді завідувача військових музеїв Петрограда-Ленінграда та документи Народи (Совещания) завідувачів

і головних співробітників військових музеїв і фондів, що діяла при Воєнно-історичній секції Музейного підвідділу Петроградського Відділу охорони пам'яток мистецтва і старовини (пізніше – Воєнної секції Петроградського/Ленінградського відділення Головнауки). Головою Народи був призначений П. Потоцький. Головне завдання Народи – виявлення, збереження та збирання цінних для історичної науки музейних предметів і створення Єдиного воєнно-історичного музею.

⁶ Архів ВІМАІВіВЗ, ф. 52, оп. 110/6 – Воєнна секція Ленінградського відділення Головного управління науковими, музейними і науково-художніми закладами (Головнауки) Наркомосу (документи охоплюють період з 1 березня 1918 р. до 3 грудня 1928 р.). Напрямок діяльності секції – облік, охорона військових музеїв та воєнно-музейних фондів. Г. Габасов був помічником, з березня 1925 р. – завідувач військових музеїв Ленінградського відділення Головнауки. – *Див.*: Архів ВІМАІВіВЗ, ф. 52, оп. 110/6, од. зб. 56, арк. 18; РНБ, ВР, ф. 1001, од. зб. 54, арк. 9.

№ 3

Уважаемая Екатерина Ивановна!

Вот наступил самый короткий день в году. Перечитываю Ваше письмо от 13 листопада. Славянские названия месяцев почему-то не удержались в России. Может быть, потому, что в одних ее краях листья опадают раньше, чем в других? В апреле снег не везде еще сходит и цветы не везде цветут. Помню в мае 1942 г. снег, лежавший на откосах у берегов Вятки. Тогда я начинал службу в запасной роте. На мне была старая гимнастерка, а ботинок не было. Они развалились. В строю шагал я по ледяной грязи. Шагая мы пели песню “Тверже шаг, ряды держите строже...” В то ужасное время эти слова содержали какую-то неясную надежду на победу и жизнь...

Получилось невеселое начало письма. Думается, что от тяжести происходящих событий. Надежды у меня нет. Впрочем, в Киеве, наверное, всё это ощущается иначе.

Поздравляю Вас с днем рождения, наступающим Новым Годом и Рождеством Христовым. Желаю больших успехов и большого личного счастья.

Лет 15 назад одна молодая знакомая посвятила меня в основы астрологии, о которой я не имел никакого представления (всегда чуждался, как и мои покойные родители). Полной неожиданностью для меня стало, что я Лев (17 августа). Мне были сообщены “достоинства” львов, чему противоречили многие факты моей жизни.

А Вы, значит, Козерог. Из настенного календаря с гороскопом мне известны теперь Ваши тайны. Прошу прощения за шутку. В прежние времена астрологию в России всерьез не принимали.

Мне теперь хочется узнать побольше о Вашей жизни. Где и у кого Вы учились, где работали раньше? Чем увлекались в юности? Может быть, Вы расскажите о роде Домарацких? Впрочем я прочитал, что женщины Козероги не только добродетельны и очень склонны к умственной работе, но и “часто бывают строгими и замкнутыми. Тогда, извините.

Уже совсем стемнело. Приоткрыл окно, чтобы выветрить сигаретный дым. Курю много. В дополнение к двум табачным талонам (моей жены и своему), мне часто дарят талоны та самая сотрудница, которая объяснила мой знак зодиака. Другая знакомая, которая ездила в ГПБ С[анкт-]П[етербург]га,

тоже иногда дает талоны (иногда в обмен на кусок мыла, иногда просто так). Часть сигарет отдаю сыну; он живет отдельно.

Искреннее восхищение вызвал Ваш рассказ о судьбе и поисках собрания Потоцкого. Чувствуется рука зрелого исследователя. Было бы неправильно оставить это “при себе”. Нет ли у Вас намерения написать книгу об этом с историческими экскурсами в жизнь Потоцкого и других людей, с которыми он был близок, состоял в родственных связях или которые причастны к его собранию (и т.д.)? Это было бы очень интересно, а материал у Вас уже есть.

Очень давно я выполнил большую работу по гипотетической реконструкции фонда Приказа военных дел начала XVIII в. Сам фонд погиб в московских пожарах 1701 и 1737 годов. Остались отдельные обрывки. Но моя задача была эвристическая, источниковедческая, а не архивная: собрать необходимый объем репрезентативной информации, которая освещала бы основные вопросы истории этого Приказа (опубл[иковано]: Исторический архив. 1961. № 6)¹. Главный метод поиска базировался на закономерностях канцелярского документооборота. Сохранились фонды учреждений, с которыми Приказ военных дел вел переписку. Значит, в этих фондах есть подлинные памяти и грамоты, присланные из него, а также отпуски памятей и отписок, посланных ему.

Я так увлекся этими поисками, что задержал защиту кандидатской диссертации² на несколько лет. Можно было защищать, базируясь на меньшем объеме документов.

Сейчас пришлось (по велению сердца) заняться работой, которой не предполагал. Нужно переосмыслить развитие русского архивного дела после 1918 г., привлечь неизвестные ранее документы; их у меня много. Хочется, чтобы получилось.

До свидания, уважаемая Екатерина Ивановна.

Ваш [Подпись] 21.12.91

¹ Автократов В. Н. О некоторых путях восстановления состава и содержания утраченных архивных фондов (на примере фонда Военного приказа) // Исторический архив. – 1961. – № 6. – С. 150–165.

² 1964 г. В. М. Автократов захистив кандидатську дисертацію “Управление вооруженными силами России в начале XVIII в. (По материалам Приказа военных дел)”.

№ 4

Уважаемая Екатерина Ивановна!

Сегодня ночью писал Вам большое письмо. Должен был признаться, что здоровье мое стало шатким: слабость в ногах, что меня собираются положить в госпиталь. Написал довольно подробно, хотя меня это не украшает в глазах молодой женщины. Письмо не закончил. Заснул, а проснулся потому, что позвонили из госпиталя: быть там на 14⁰⁰. Что со мной будет, не знаю. Желая всего доброго, даже очень хорошего. Простите за сумбур.

Ваш [Подпись] 07.02.92

№ 5

Уважаемая Екатерина Ивановна!

Это письмо написано в два приема: 6 февраля и 8 марта. Решил оставить первую часть в том виде, как она получилась месяц назад.

12 января получил Ваше поздравление на открытке со св. Георгием, побеждающим змия, и большое письмо, написанное в последние часы уходящего года. Спасибо. Приятно знать, что Вы хорошо относитесь ко мне. Жалею, что это письмо не доставит Вам радости. Пришло время рассказать, что со мной стало в последние месяцы. Минувшим летом чувствовал себя скверно, смутно. Не удалось написать задуманного. Осенью плохо стало с ногами. Несколько раз спотыкался и падал. Испортилась речь. Стыдно рассказывать об этом молодой женщине.

Приглашал врачей из поликлиники. Неделю назад дали бюллетень. Поликлиника неплохая – МВД (после окончания института я работал в ЦГВИА, который как и все госархивы, был тогда в системе МВД; так я и остался в этой поликлинике). Врач сказала, что нужно ложиться в госпиталь.

Проснулся в 5 час[ов] утра. Выпил чаю. Стал писать Вам. Все заботы обо мне лежат на моей жене Марии Игоревне¹. Она пенсионерка, много лет работала в ЦГАДА, 18 лет была там директором. Моя однокурсница.

Страшно думать, что станет со мной в ближайшее время. Очень ослабли ноги. Голова работает лучше, чем летом (может быть потому, что принимаю разные таблетки).

С Гримстед-Кеннеди² был немного знаком. Когда она в первый раз приезжала к нам в институт, директором был ныне покойный Д. Д. Голованов³, работавший ранее помощником начальника Главархива СССР Белова⁴, которого он боялся послушаться. Содержательного разговора, к разочарованию Г[римстед]-К[еннеди], не получилось... Недавно услышал, что Кеннеди, якобы, развелся с Гримстед из-за ее антихристианской позиции...

Книга Г[римстед]-К[еннеди], наверное, полезная⁵. Буду благодарен, если Вы пришлете мне ее. Конечно, читать по-украински научные труды нелегко. Но разберусь. Я давно не “читаю”, а просматриваю и делаю выписки, которые раскладываю по папкам. Собрал целый архив.

Относительно портрета на конверте⁶ с Вашей поздравительной открыткой. Знаю, что он производил восточных славян от разных исторических прародителей. Я воспитан на литературе русской исторической школы. История языка, сама история и генезис летописания показывают наличие единого корня. Людям моего менталитета непонятно, как мог этот академик поступаться объективными данными, ради политики? В “Вопросах истории” напечатан (1991 г.) дневник Готье⁷, который его называл лукавым.

В середине 50-х гг. начальником союзного Главархива недолго был Николай Вас[ильевич] Матковский⁸. Уже после того, как он вернулся на работу в ЦК, он зашел на встречу архивистов с писателями из Приволжских республик. Ее организовал в Литературном институте Л. Н. Кривошеин⁹. Кстати сказать, писатели оказались серыми людьми. После встречи мы втроем зашли в кафе Дома актеров на Пушкинской площади. Немного выпили. В связи с чем-то (не помню), я заметил, что не вижу (т. е. не ощущаю) разницы между русскими и украинцами. “Что?” – переспросил Н. В. М[атковский]. Я повторил... “Я тоже” – через мгновение сказал он. Видимо, думал несколько иначе.

С детских лет я был славянофилом; с того времени, когда услышал это слово. Наверное, славянофилом “позднего толка”. В 1939 г. после похода в Западную Украину солдаты пели в строю “Здравствуй, родной навеки, наш украинский брат...” Меня, школьника, это очень волновало...

Было приятно узнать о том, как Ваш уважаемый отец переживает современную смуту. И еще приятно его творческая манера. На это способны мастера высокого класса.

Мои познания в живописи ограничены. Долгие годы был убежден, что судить о живописи дело избранных, требующее огромных интеллектуальных вложений. А “свободного времени” у меня никогда не было (или мне так казалось). Поэтому я, кроме Третьяковки, ничего не знал. Но однажды одна дама, чьим мнением я дорожил, упрекнула меня... Я отложил начатую докторскую диссертацию, прочитал несколько популярных книжек об импрессионистах, дошел до постимпрессионистов. Стал читать более серьезные работы. Импрессионисты оказались не по душе. Затем я прочитал почти все тома (кроме 1-го) всеобщей истории искусств; кое-что выписывал на карточки. Несколько раз побывал в Музее изобразит[ельных] искусств. Оказалось, что был не только Ван Гог, но и Ван Дейк и даже Ван Эйк. В кинофильме об Эль Греко заметил несколько грубых ошибок (анахронизмы в сопоставлении показа полотен и событий). Дама была поражена, когда в телефонном разговоре я поправил ее, сказав что-то вроде того, что ярким колористом был Венециано, а не флорентиец Учелло.

В этом году отказался от нескольких журналов. Выписываю “Слово”, “Наш современник”, “Отечественные архивы”. Газеты: “День” и “Литературную Россию”. Жена получает “Известия” и еще что-то.

Спасибо за рассказ о судьбе музейных документально-вещевых комплексов. Видимо, у музейеведов не было необходимой нормативно-методической проработки вопросов классификации. В архивоведении это основа основ.

На этом кончалось написанное 6 февраля. Утром другого дня позвонили из госпиталя. Надо ехать. Я, конечно. Волновался, быстро написал Вам открытку; не очень хорошо помню, в каких словах.

Госпиталь МВД на улице Народного Ополчения. Ровно 3 недели. Точного диагноза не поставили, но оказалось, что болезнь идет не от “головы” (я так думал и так говорили сначала врачи), а от спинного мозга. Причины непонятны. Кололи много... Публика разная. В целом, люди хорошие. Войсковики, милиционеры, слесари, портниха (когда-то шила мундиры Щелокову¹⁰). Был отставной полковник пожарной службы – ругал Петра I, начитавшись какой-то ерунды в журнале “Октябрь”. Я ему сказал, что кандидатскую диссертацию писал по петровскому времени. “Вы – историк, забудьте меня фактами”, – ответил он и отошел.

Вечерами кипятили чай в палате (в стеклянных банках). От чаепития становилось веселее. Днем же много курил на черной лестнице. Прочитал несколько детективов (сын приносил), в частности “Порт в тумане”¹¹, который был у меня раньше на украинском языке.

Вернулся домой в мрачном состоянии. Улучшения не наступило. Очень скверно говорю. Плохо передвигаюсь по квартире. На улице могу проковылять вдоль дома 2–3 раза. Бюллетень мне продлили.

Спасибо за доброе письмо от 13 февраля и фотографию П. П. Потоцкого¹². Почему он называл себя отцом Диноры¹³? Она же – Ивановна.

“Мой почерк – мое несчастье”, заметил как-то Габаев. Ужасно написана его анкета, о которой упоминается в моей статье. В такие почерка нужно “вдумываться”¹⁴. Сегодня еще не поздно поздравить Вас с Женским днем, что и делаю. Буду рад встретиться с Вами, когда приедете в Москву.

С лучшими пожеланиями [Подпись] [06.02, 08.03.1992]

Напоминаю телефон: 337 88 73

¹ Автократова Марія Ігорівна (1928–2008) – випускниця Московського державного історико-архівного інституту; працювала в Головному архівному управлінні СРСР (1955–1969), Центральному державному архіві давніх актів (нині Російський державний архів давніх актів), 18 років очолювала РДАДА; заслужений працівник культури РРФСР. Важливий вклад М. Автократової у розвиток науково-методичних проблем архівознавства, організацію використання архівної інформації, підготовку і видання збірників документів з міжнародної тематики, видання довідників про склад і зміст документів ЦДАДА. ЦДАДА за її керівництва став науково-методичним центром з вивчення документів російської історії від найдавніших часів. Її зусиллями був розібраний, систематизований і переданий на зберігання в Державний архів Російської Федерації (ГАРФ) великий за обсягом архів В. М. Автократова. Документи М. І. Автократової, у тому числі про її роботу директором ЦДАДА, передано до ДАРФ у складі особового фонду В. М. Автократова.

² Грімстед Патриція Кеннеді (Patricia Kennedy Grimsted) (під нар. – 1935) – американський історик, архівіст, доктор філософії, старший науковий співробітник Українського дослідного інституту (Ukrainian Research Institute) та співробітник Центру російських та євразійських студій ім. Девіса (Davis Center for Russian and Eurasian Studies) Гарвардського університету; почесний член Міжнародного інституту соціальної історії, Амстердам (International Institute of Social History, Amsterdam); автор низки публікацій про долю культурних цінностей України, Росії, СРСР, у тому числі архівної спадщини. Восени 2001 р. опублікована книга Патриції Кеннеді Грімстед англійською мовою “Трофеї війни та імперії. Архівна спадщина України, Друга світова війна та міжнародна політика реституції” (*Trophies of War and Empire. The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Harvard Ukrainian Research Institute; State Committee on Archives of Ukraine; State Service for the Control of the Transmission of Cultural Treasures Across the Borders of Ukraine.* – Cambridge, MA, 2001. – (Harvard Papers of Ukrainian Studies). – 798 p.)

³ Голованов Дмитро Дмитрович (1921–1988). У 1970–1973 рр. очолював ВНДІ-ДАС. Див.: Ларин М. В. К 30-літтю ВНИИДАД. Научная деятельность института // Отечественные архивы. – 1996. – № 1. – С. 3. Голованов Д. Д. Научно-исследовательская работа ВНИИДАД // Советские архивы. – 1972. – № 4. – С. 38–45.

⁴ Белов Геннадій Олександрович (1917–1992) – з 1956р. до 1972 р. очолював Головне архівне управління (МВС СРСР, з 1960 р. – ГАУ при Раді Міністрів СРСР). Активно впроваджував нові методи роботи архівів (реформування системи комплектування архівів, створення архівів нового типу, зміцнення міжнародних зв'язків архівів, розширення видавничої діяльності архівних установ та ін.). Обирався членом та Віце-президентом Міжнародної ради архівів. 1994 р. видана книга спогадів Г. Белова “Глазами документалиста” (М., Луч, 1994. – 155 с.).

⁵ Йдеться про видання Патриції Кеннеді Грімстед за участю Геннадія Боряка “Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв” (К., 1991, 107 с.).

⁶ Портрет М. С. Грушевського на поштовому конверті.

⁷ Щоденник (записи з липня 1917 р. до липня 1922 р.) під назвою “Мои заметки” російського, радянського історика, археолога, академіка АН СРСР Готьє Юрія

Володимировича (1873–1943) у рубриці “Історики о времени и о себе” розпочав публікувати з № 6 за 1991 р. журнал “Вопросы истории” (вступна стаття та примітки Т. Еммонса та С. В. Утєхіна). Публікація щоденника продовжена у наступних номерах журналу за 1991 р., 1992 р. (№№ 1–5, 11–12) та 1993 р. (№№ 1–5). Окремою книгою “Мои заметки” видані 1997 р.

⁸ Матковський Микола Васильович (1912–1978) – з грудня 1954 р. до 1956 р. очолював Головне архівне управління МВС СРСР.

⁹ Кривошеїн Лев Миколайович (1916–1978) – архівіст, член Союзу журналістів СРСР. Працював у ЦДВІА СРСР, ЦДАЛМ СРСР, ГАУ при Раді Міністрів СРСР. У 1966–1978 рр. – головний редактор журналу “Советские архивы”. *Див.*: Кривошеїн Л. Н. [некролог] // Советские архивы. – 1978. – № 3. – С. 99–100.

¹⁰ Щолоков Микола Онисимович (Щёлоков Николай Анисимович) (1910–1984) – радянський державний та партійний діяч, член ЦК КПРС; 1966–1968 рр. – міністр охорони громадського порядку СРСР, 1968–1982 рр. – міністр внутрішніх справ СРСР, генерал армії (1976).

¹¹ “Le porte des brumes” (1932 р.) Жоржа Сіменона (із серії детективних романів і новел про комісара Мегре – commissaire Jules Maigret).

¹² Фото (оригінал 1915 р.) з дарчим написом рукою П. П. Потоцького “Дорогой Диноре любящий Отецъ. Потоцкій. Житомир” зберігається в Парижі в онуки Потоцького (доньки його прийомного сина та сина Варвари Іванівни Ліхачової-Прітвіц-Потоцької – Льва Карловича Прітвіца) Тетяни Львівни Прітвіц (Париж, вул. Olivier Serre, 15).¹³

¹³ “Динора” – так називав П. Потоцький свою невістку, дружину Льва Карловича Прітвіца – Надію Іванівну (із листа Сергія Сергійовича Потоцького до Катерини Климової від 9 липня 1991 р.).

¹⁴ На почерк І. Габаєва нарікали його кореспонденти. В одному з листів до І. Габаєва (від 7 лютого 1912 р.) відомий діяч Київського відділу імператорського Російського воєнно-історичного товариства Борис Вікторович Адамович писав: “Вы знаете свой почерк... в каких-то хлопотах я вскрыл Ваше письмо, *ничего не разобрал на первой странице*, перелистнул, понял, что нужна корректура хроники полка... *вооружился памятью и архивным опытом, чтобы разобрать Вашу тайнопись и ужаснулся*” [курсив наш – К. К.] (РНБ, ВР, ф. 1001, од. зб. 473, арк. 1).

№ 6

Уважаемая Екатерина Ивановна!

Много раз брался за перо – ответить Вам на Ваши письма, поблагодарить за поздравления и добрые пожелания. Но получалось очень грустно. Вот набросок из майского начала. Содержание переживаемых ощущений – большое состояние и печаль... Вечером 9 мая смотрел передачу “Новости”. Показывали улицы, полные людей... Хорошо знакомое с детских лет место – Тверская ул[ица] около Большой Грузинской. Вдруг вижу пожилого улыбающегося человека в гимнастерке с большим баяном Да это же мой одноклассник Володя Кудрявченко. На войне был в тяжелой артиллерии. Вернулся Кудрявцевым. Окончил Гнесинский ин[ститу]т. Был концертмейстером в Большом театре. Отец его – довольно известный эстрадный артист на Украине. Приятно было увидеть его, хоть мельком, здоровым...

Вчера получил Ваше письмо от 28 липня. Решил сначала написать то, что нужно было сделать раньше, а потом вскрыть конверт и продолжить.

Я стал очень слаб. Еще в мае ходил по своей маленькой квартире с палочкой, потом – с двумя. Грохнулся спиной. Почтальонша, которой я открывал

дверь, испугалась; не могла помочь мне подняться. Хорошо, быстро пришла жена... Недели полторы назад снова упал, ударился лбом о полку. Большой волдырь (правда, от холодной примочки быстро спал). Засохшая ссадина еще есть.

Теперь хожу на костылях. Понадежнее. Хожу очень мало. Подойти к книжной полке, снять нужный том – сложная задача. Смотрю в окно и завидую псам: бегают, лают, нюхают. Моя речь превратилась в плохо понятные звуки. Телефон молчит.

Теперь хлопочу о кресле-коляске. (Жена хлопочет). Чтобы получить, надо иметь инвалидность. А этого я боюсь.

Спасибо за книгу Гримстед-Кеннеди. Сейчас многие в восторге от этой дамы. Но, думается, Г. А. Белов не зря ее опасался. Он многое знал по своей основной профессии. Но теперь его уже нет. В начале июня он умер в одиночестве на своей даче... На полке нашел другую книгу Г[римстед]-К[еннеди] с надписью моей жене. Это компиляция: “The “Lithuanian Metrica in Moscow and Warsaw...” Cambridge, 1984.

На душе тоска. Что происходит в Бессарабии (древнеславянская земля!), в православных землях Югославии... Радио выключаю, телевизор почти не смотрю, кроме петроградских “600 секунд”, но и здесь появились сбои.

Вскрыл конверт с Вашим письмом. Большое спасибо. С именинами¹ меня очень давно не поздравляли. Рад фалеристике² (здесь у меня пробелы больше). Жаль, что не могу писать скорописью.

О генерале Меньшове³, его архиве, документах Киевского отдела ИР-ВИО⁴ подсказать ничего не могу. Перелистал на всякий случай путеводитель по ЦГВИА 1979 г. Там указан фонд 2069 – Управление нач[альни]ка арт[иллерийского] снабжения Юго-Зап[адного] фронта, 1914–1918; 502 дела (т. 2. С. 344). Эту должность (начальника) занимал Меньшов, насколько я Вас понял? Вы, наверное, знаете уже про этот фонд.

Простите за нескромные вопросы: почему Вы “внезапно” оставили тему Потоцкого (не диссертация?); путем каких логических построений пришли к новой теме; есть ли у Вас научный руководитель; насколько репрезентативна по отношению к новой теме та источниковая база, которой Вы уверенно располагаете в данный момент (в которой уверены). Хорошо бы найти послужной список Меньшова. В посл[ужных] списках иногда бывают неожиданные приложения.

Вечерами читаю Новый Завет. Но я, возможно, очень грешен. Меня мучает незнание как возникли Евангелия, незнание их первоистории. Очень давно читал что-то из антихристианской литературы по этому вопросу, но душой и сердцем всегда отвергал. А вот православных книг не знаю. Есть ли они?

Часть Пражского архива поступила в ЦГВИА. В 1965–66 гг. я видел несколько дел каких-то полков... Может быть, туда же поступили другие материалы? Начальство сейчас там новое.

Сколько я продержусь, не знаю. Всё-таки напишите о структуре, идеях, источниках Вашего исследования.

Желаю всего доброго, дорогая Екатерина Ивановна!

[Подпись] 28–29 июля 1992

¹ 28 липня за Григоріанським (15 липня за Юліанським) календарем – день рівноапостольного великого князя Володимира; день Ангела Володимира Миколайовича.

² Йдеться про зображення ордена Святого Володимира із каталога російських нагород.

³ Меньшов Дмитро Петрович (1855–1918) – генерал-лейтенант, воєнний історик, архівіст; батько визначної дослідниці історії України Наталії Полонської-Василенко. Брав активну участь у роботі Київського відділу імператорського Російського воєнно-історичного товариства, зокрема Архівної комісії Відділу, очолюваної В. С. Іконниковим; один із ініціаторів організації Військово-центрального архіву Київського військового округу. *Див.*: Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. – К., 1999. – Вип. перший (XIX ст. – 1930-ті рр.). – С. 222–223.

⁴ Київський відділ імператорського Російського воєнно-історичного товариства (1908–1914 рр.) – один з найдіяльніших місцевих відділів ІРВІО. Архівна комісія Відділу (голова – В. С. Іконников) розгорнула роботу з організації у Києві Воєнно-центрального архіву Київського військового округу. Музейна комісія організувала Київський воєнно-історичний музей. З 1909 р. виходив періодичний орган Відділу – “Военно-исторический вестник” (перший в Україні і на теренах колишньої Російської імперії воєнно-історичний часопис).

№ 7

Дорогая Екатерина Ивановна!

Уже несколько недель просыпаюсь с мыслью, что сегодня надо написать Вам письмо. Но состояние слабости, размытости мешало этому. Болезнь нарастает, силы убывают.

Врачи признали меня инвалидом 1-й группы, и я получил кресло-коляску. Езжу по своей маленькой квартирке. Не могу сделать ни одного шага ногами. Найти нужную книжку на верхних полках – проблема.

Став официальным инвалидом, понизился в должности. Теперь – научный консультант. Как малого ребенка меня опекает жена Мария Игоревна. Моя однокурсница. В девичестве она была Кремер. Ее прадед люксембургский дворянин принял русское подданство. Сама она ровно 18 лет (день в день, так получилось почему-то) была директором ЦГАДА. Работаю над статьей по истории русского архивного дела¹. Но дело почти не движется. Трудно писать. Обидно. Тянет к постороннему чтению. Перечитал “Мастера и Маргариту”. То, над чем раньше просто смеялся, теперь тяготит сознание. В чём философский смысл сатанизма?.. Правда, роман не завершен, не обработан. Но это детали.

Кроме того, читаю американские детективы. В основном они противные.

Ваше письмо от 13 септя очень содержательное и приятное. Видно, что Вы овладели темой о К[иевском] о[тделе] ИРВІО. Я когда-то тоже “восстанавливал” архивный фонд, даже пытался наметить методику подобной “гипотетической реконструкции”, написал статью (Историч[еский] архив. 1961. № 6)². Недавно она попала мне на глаза. С интересом вспоминал о своих давних поисках.

Не стоит ли Вам послать свою статью об архивной деятельности К[иевского] о[тдела] ИРВІО в журнал “Отечественные архивы”? Или у вас это будет сочтено не тактичным? Структура Вашей диссертации³ не вызывает возражений. Из теоретической щепетильности я снял бы слово “проблем” из названия Заключения. Проблема – часть теории, а ИРВІО, насколько я понимаю, до теории не доросло. Занималось эмпирикой, прагматикой – полезной для науки. Или я ошибаюсь?.. Важно, чтобы каждый намеченный вопрос был обеспечен источниками.

К глубокому сожалению – Вы это уже поняли – статья Вашим научным руководителем я не смогу. Силы убывают. Извините меня великодушно. Ответственность руководителя большая. Работоспособность низкая. Это письмо писал 2 дня...

С лучшими пожеланиями [Подпись]
22/23.10.92

¹ Из истории централизации архивного дела в России (1917–1918 гг.) // Отечественные архивы. – 1993. – № 3. – С. 9–35, № 4. – С. 3–27. Статья не завершена у зв'язку зі смертю В. М. Автократова.

² Автократов В. Н. О некоторых путях восстановления состава и содержания утраченных архивных фондов (на примере фонда Военного приказа) // Исторический архив. – 1961. – № 6. – С. 150–165.

³ Тема дисертаційного дослідження: “Наукова діяльність Київського відділу імператорського Російського воєнно-історичного товариства (1908–1914)”.

21 декабря 92

Уважаемая Екатерина Ивановна, сообщаю Вам горестную весть: 2 декабря умер Владимир Николаевич. Умер он дома, сидя на диване, в подушках, которыми я его обкладывала – он не мог дышать. У него была страшная, неизлечимая болезнь – боковой амиотрофический склероз и он был обречен. Еще в феврале зав[едующий] неврологическим отделением госпиталя сказал об этом, хотя Владимир Николаевич не знал об этом. Потом, конечно, стал догадываться, но не подавал вида, хотя в душе было ему тяжело. Не хотел он верить этому. Работал над статьей о подготовке реформы архивного дела в России в 1918 г. Не закончил, но обещали её опубликовать в “Отечественных архивах”.

Ваши письма скрашивали его грустное времяпрепровождение и он всегда с интересом и нетерпением ждал их. Спасибо Вам за это.

За несколько дней до смерти ему, наконец, выписали в ВАКе аттестат профессора, но, к сожалению, он его уже не увидел.

Похоронили мы Владимира Николаевича на Ваганьковском кладбище. Проводить его пришли многие.

Всего Вам доброго в Новом году!
С приветом [Подпись]

Впервые публикуются частные письма выдающегося архивиста-теоретика Владимира Николаевича Автократова, написанные незадолго до его смерти (сентябрь 1991 г. – октябрь 1992 г.).

Ключевые слова: В. Н. Автократов; эпистолярное наследие; архивные фонды; научные проекты, персоналии.

There are published for the first time the private letters of the prominent archivist and scientist Volodymyr Mykhailovych Avtokratov, written shortly before his death (September 1991 – October 1992).

Keywords: V. M. Avtokratov, the epistolary heritage; the archival fonds; the scientific projects; the personalities.